

– учинені на службі поза межами процесуальної діяльності (незаконне затримання, узяття під варту або тримання під вартою);

– учинені у сфері процесуальної діяльності (фальсифікація доказів).

Тут слід зазначити, що до розглянутого різновиду злочинності можуть бути віднесені й інші діяння за наявності зазначених вище ознак.

Таким чином, під злочинами співробітників органів внутрішніх справ слід розуміти навмисні, протиправні, суспільно небезпечні діяння, що вчиняються шляхом активних дій особами, які проходять службу в міліції з використанням своїх офіційних службових повноважень і можливостей, впливаючих з посадового становища, що роблять замах на інтереси суспільства і держави, законну діяльність державних органів, престиж, гідність і авторитет державної служби. Інші злочини, учинені даними особами (необережні, побутові), не належать до даної категорії.

Література

1. Бюллетень Верховного суда СССР. — 1990. — № 3. — С. 10.
2. Владимиров В. А., Кириченко В. Ф. Должностные преступления. — М., 1965.
3. Волженкин Б. В. Квалификация должностных преступлений (злоупотребление служебным положением, халатность, взяточничество). — Ленинград, 1973.
4. Волженкин Б. В. Служебные преступления. — М., 2000.
5. Гаухман Л. Коррупция и коррупционное преступление // Законность. — 2000. — № 6.
6. Дипка В. И. Уголовная ответственность работников органов внутренних дел за превышение власти или служебных полномочий. — М., 1998.
7. Долгова А. И. и др. Преступность сотрудников правоохранительных органов // Преступность, статистика, законоп. — С. 50.
8. Здравомыслов Б. В. Должностные преступления. — М., 1959.
9. Лысов М. Д. Ответственность должностных лиц по советскому уголовному праву. — Казань, 1972.
10. Мельникова В. Е. Ответственность за взяточничество. — М., 1988.
11. Монтескье Ш. Избранные сочинения. — М., 1955.
12. Сахаров А. Б. Ответственность за должностные злоупотребления по советскому уголовному праву. — М., 1956.
13. Соловьев В. И. Ответственность за злоупотребления служебным положением и приписки. — М., 1963.
14. Утевский Б. С. Общее учение о должностных преступлениях. — М., 1948.

УДК 343.98.001.18

В. В. Бірюков

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ І ІМОВІРНІСТЬ: ПРАКТИЧНИЙ ТА ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Суттєвий вплив на появу криміналістики як науки мала необхідність залучення до боротьби зі злочинністю досягнень природничих, технічних, суспільних та інших наук. Безумовно, і сьогодні вони збагачують арсенал криміналістичних знань, впливають на розвиток теорії та вдосконалення практики бо-

ротьби зі злочинами. Одним із головних завдань криміналістики, поряд з вивченням і узагальненням слідчої практики та попереднього досвіду для розроблення сучасних методик і технологій, спрямованих на боротьбу зі злочинністю сьогодні, є використання здобутих при цьому даних щодо передбачення розвитку теорії криміналістики, перспективних напрямків розвитку науково-технічних засобів, методик та технологій, що стануть до потреби у майбутньому. Наука повинна працювати на перспективу. Це в свою чергу ініціює розвиток теорії, методів та методик, які можуть забезпечити виконання означених перспективних завдань. «Ефективність боротьби зі злочинністю значною мірою залежить від ступеня розвитку методів розслідування, без яких дійсна оптимізація слідчої діяльності просто неможлива. Даний процес є цілком закономірним» [1, 3], — слушно з цього приводу говорить В. І. Гаєнко. Одним з резервів вдосконалення криміналістичних методик, практики розслідування та теорії криміналістики на сучасному етапі є криміналістична прогностика.

Прогноз (від грецького «prognosis» — передбачення, пророкування) — передбачення на основі наявних даних напрямку, характеру та особливостей розвитку й закінчення явищ і процесів у природі й суспільстві [2, 966; 3, 1063].

Прогностика — в широкому значенні — теорія та практика прогнозування, у вузькому — наука про закони та способи розробки прогнозів [3, 1063].

Прогнозування — розробка прогнозу; спеціальне наукове дослідження конкретних перспектив розвитку будь-якого явища [4, 659]. Р. С. Белкін приділяв багато уваги криміналістичному прогнозуванню і якщо в 1987 році він його відносив до криміналістичної теорії що знаходилась в стадії формування [5, 240], то вже наприкінці 1990-х воно повноправно увійшло до першого розділу криміналістики як окреме вчення. Навряд чи можна перебільшити ту важливу роль яку відіграє прогнозування як в практичній діяльності по розслідуванню та попередженню злочинів, так і в розвитку науки криміналістики. При цьому слід мати на увазі ту різницю, яка існує між криміналістичним прогнозуванням та криміналістичною прогностикою. В цьому аспекті вважаємо доречним навести висловлення О. М. Литвинова та Р. Л. Степанюка, які, на нашу думку, досить вдало виділяють напрямки криміналістичного прогнозування та показують їх взаємозалежність: «...практичне криміналістичне прогнозування виступає як підсистема другого розряду, науково-прикладне криміналістичне прогнозування — підсистема першого розряду, а криміналістична прогностика — материнська система вищого розряду» [6, 62]. Іншими словами, криміналістична прогностика, узагальнюючи криміналістичні прогнозування і першого і другого рівня, являє собою окреме криміналістичне вчення, теорію.

Говорячи про напрямки використання криміналістичного прогнозування, зазвичай виділяють: прогнозування наукових досліджень та їх результатів, а також прогнозування злочинності в криміналістичному аспекті, засобів форм та методів боротьби з нею [5, 245]. Безумовно, і перший і другий напрямки є дійсно важливими для здійснення цілеспрямованої боротьби зі злочинністю і розвитку науки криміналістики у майбутньому. Причому слід зазначити, що коли мова йде про прогнозування злочинності, тут доволі явно проглядаються

кримінологічні основи прогнозування, такий прогноз завжди повинен базуватись на даних соціологічних та кримінологічних досліджень. «Криміналістичне прогнозування може стати повноцінним лише при використанні як криміналістичної, так і кримінологічної інформації» [7, 111]. Аналогічну думку висловлює і Р. С. Белкін [8, 145]. Тут ми маємо випадок використання здобутків однієї спорідненої науки іншою, що надає умови її перспективного і цілеспрямованого розвитку. На жаль, сучасна реальність свідчить про те, що і криміналістична наука, і практика боротьби зі злочинами здійснюють ретроспективну діяльність, але вважаємо, що обґрунтоване прогнозування, причому засноване на використанні знань не тільки криміналістики, а й інших наук, слідчої, експертної та оперативної практики, в майбутньому зможе створити умови щодо ведення боротьби зі злочинністю наступально.

Зазначимо, що при запропонованому поділі напрямків прогнозування поза увагою залишилось короткострокове суто практичне криміналістичне прогнозування, яке має місце і є необхідним в процесі здійснення розслідування у конкретній справі, при проведенні окремих слідчих дій, криміналістичних операцій, комбінацій, оперативно розшукових заходів та ін., тобто те прогнозування, яке О. М. Литвинов і Р. Л. Степанюк називають прогнозуванням другого розряду. «Суб'єктами такого прогнозування є слідчий, суддя, прокурор, оперативний працівник, дізнавач, експерт, спеціаліст, тобто посадові особи, що задіяні в процесі розслідування злочину» [6, 63]. Р. С. Белкін називає його простим емпіричним передбаченням: «Це не довгостроковий, середньостроковий і навіть не короткостроковий прогноз на 1–3 місяці. Це прогноз «одномоментний», розрахований на негайну реалізацію, на одержання негайного результату — «тут і зараз» [8, 150]. Не вдаючись в полеміку відносно їх наукового та практичного значення, зазначимо, що саме на розгляді такого рівня прогнозів ми й пропонуємо зосередити увагу.

Урахування криміналістичних прогнозів повинно стати нормою при розробленні криміналістичних методик. О. М. Васильєв та М. П. Яблоков ще у 1984 році писали: «При налагодженому криміналістичному прогнозуванні система методики стане вдосконаленою й порівняно легко буде пристосовуватися до різноманітних слідчих ситуацій, що з'являються в процесі розслідування, та новим завданням, що виникають в практиці розслідування злочинів. В таких умовах вдається заздалегідь пристосуватися до вирішення нових методичних питань розслідування, а нові методи розкриття та розслідування розробляти і ставити на озброєння слідчих органів не тоді, коли настала кризова ситуація, а значно раніше» [7, 110].

Являючи собою ретроспективну діяльність, розслідування полягає у встановленні об'єктивних явищ, що проходили під час взаємодії різноманітних об'єктів, яка відбувалася при скоєнні злочину. Завдяки ідентифікації ми можемо точно встановити об'єкти та їх окремі ділянки, які саме вступали у взаємодію під час скоєння злочину. Криміналістична діагностика надає можливість визначити характер та послідовність взаємодії об'єктів, визначити роль кожного з них, а також зміни та стан кожного об'єкта, які стали йому притаманні

внаслідок взаємодії. Але визначити розвиток ситуації в майбутньому, передбачити, які зміни відбудуться в майбутньому в тому чи іншому об'єкті, спираючись на здобуті дані з урахуванням впливу на них тих чи інших обставин, це вже другий рівень завдань. «Зміст прогнозу становить прогностична інформація, тобто інформація про майбутнє» [5, 243] — слушно говорить Р. С. Белкін. Прогноз хоча і ґрунтується на минулому та сучасному, але це інформація майбутнього. Іншими словами, це передбачення явищ та змін, що можуть статися з об'єктами при якомусь збігу обставин у майбутньому. Причому слід мати на увазі, що один з головних методів, який використовується для складання прогнозів, — це екстраполяція. Сутність її полягає у перенесенні висновків, отриманих при вивченні однієї частини явища, на другу його частину або даних, що отримані в минулому, на майбутнє, супутником якого завжди є імовірність. Анрі Пуанкаре, говорячи про передбачення майбутнього розвитку математичних наук, наголошує, що кращим підґрунтям для цього є «...вивчення історії та сучасного стану цих наук» [9, 294]. Зазначимо, що таке висловлення цілком прийнятно і для криміналістики. «Ми повинні розглядати сучасний стан всесвіту як наслідки його попереднього стану і як причину майбутнього» [10, 9] — висловлює аналогічну думку Лаплас. Але навряд чи навіть таке підґрунтя надасть можливість гарантовано спрогнозувати майбутнє, особливо в такій діяльності, як розслідування злочинів. Насамперед слід зазначити, що урахувати всі зміни з об'єктом, які з ним стануться в майбутньому, можливо лише з якоюсь долею імовірності. Не можна повною мірою погодитися з висловленням О. М. Литвинова та Р. Л. Степанюка, які говорять, що «за своєю природою практичне криміналістичне прогнозування має суб'єктивний та імовірний характер» [6, 65]. Стосовно імовірності — їх думка безперечна, але ж неможна прогнозування назвати суб'єктивним. Як і версія, прогноз являє собою гіпотезу — але на відміну від версії це гіпотеза про події не минулого, а майбутнього. І хоча формується така гіпотеза окремим суб'єктом розслідування, вона базується на об'єктивних даних та досвіді суб'єкта прогнозування. Про це, зазначимо, і указані автори говорять у подальшому [6, 65].

Імовірність безпосередньо залежить від об'єктів, стосовно яких здійснюється прогнозування, терміну, на який воно проводиться, а також від можливості впливу різних побічних факторів. Наприклад, стосовно визначення способу зламу перешкод та взаємодії інших матеріальних об'єктів під час скоєння злочину, завдяки специфіці взаємодії, властивостей об'єктів та часу, протягом якого вони використовуються, на якийсь короткий термін можна відносно реально передбачити і зміни, що можуть статися з конкретними об'єктами в майбутньому. При цьому зазначимо, що такий відносно реальний і жорсткий прогноз може діяти лише у сфері неживої природи. Відомо, що сувора детермінація повною мірою прийнятна лише для звичайної механіки, в якій діють закони Ньютонів. За її межами діють ще закони розвитку суспільства, квантової механіки і фізики та ін., які зумовлюють не жорсткий розвиток, а наявність випадковості. Все це в свою чергу заставляє вносити корективи в прогнозування і подавати їх не як жорстку схему сучасне—майбутнє, а як імовірну. Ступінь

імовірності прогнозу напряму пов'язаний із можливістю випадкового непередбаченого впливу на об'єкти зовнішніх факторів і різновидів його змін завдяки зміні внутрішньої структури. І чим на більший термін складається прогноз, тим більший ступінь прояву негативної імовірності.

Поява криміналістичної прогностики не є випадковою. В практичній діяльності щодо розслідування злочинів при вирішенні великої кількості завдань передбачення є необхідною умовою для досягнення мети при проведенні тієї чи іншої слідчої дії, експертного дослідження, оперативно-розшукового заходу та ін. Наявність інформаційної порожнечі при розслідуванні, заповнення якої і проходить в процесі проведення означених дій та заходів, припускає не однозначність досягнення мети, а імовірне. І якщо, з одного боку, прогнозування, базуючись на об'єктивних даних минулого та сучасного, завжди пов'язане з імовірністю майбутнього, то імовірність майбутнього у свою чергу й ініціює прогнозування, а також передбачення не одного, а декількох варіантів ситуацій, що можуть скластися у майбутньому, та не одного, а декількох варіантів їх вирішення.

«Коли відтворюються одні й ті ж умови, повинні відтворюватися одні й ті ж наслідки. Для того щоб можна було сказати, що відтворено ті ж самі умови, необхідне відтворення всіх обставин, тому що ні одне з них не є абсолютно байдужим, і при цьому відтворення повинно бути точним» [9, 273]. Зрозуміло, що абсолютно тотожних умов та обставин, включаючи час, місце та ін., відтворити просто неможливо. В свою чергу і прогнозування може носити лише імовірний характер. В. О. Коновалова та О. М. Сербулов, говорячи про криміналістичне прогнозування, слушно підкреслюють: «Прогнозування завжди містить можливість «неврахованого варіанта», що не дає слідчому обмежувати зусилля суворо визначеним ходом подій. З іншого боку, наявність невизначеності «неврахованого варіанта» зовсім не значить, що прогнозувати не слід...» [11, 65]. Імовірність ініціює суб'єктів розслідування враховувати різні ситуації майбутнього (у даному випадку доволі близького — що може скластися при проведенні слідчої дії чи ОРЗ), пошук. Таке становище і ініціює розроблення тактики окремих слідчих дій. Сукупність тактичних прийомів, що забезпечують досягнення мети, базується на визначеній ситуації, при цьому враховується вірогідність повторення ситуації та імовірність її вирішення визначеними засобами, але при цьому завжди має місце тактичний ризик. Тактичний ризик і має наявність завдяки тому, що розслідуванню притаманне не однозначне вирішення завдання навіть у подібних ситуаціях, а імовірне. А це означає, що, готуючись і проводячи слідчу дію чи ОРЗ, суб'єкт розслідування повинен передбачати не один, а декілька варіантів їх вирішення як повне чи часткове підтвердження своєї версії, так і повне чи неповне її заперечення. Коли мова йде про отримання інформації від живих людей, наприклад свідків, таку вірогідність у найпростішому вигляді можна зобразити такою схемою:

- відносно якоїсь конкретної дії чи об'єкта свідок буде давати правдиві свідчення;
- відносно тієї дії чи об'єкта свідок буде давати частково правдиві свідчення;

– відносно тієї дії чи об'єкта свідок буде давати неправдиві свідчення.

«Кожна людина здійснює «суд над фактами» з точки зору свого особистого досвіду, тих «мікроумов», в яких вона формувалася як особистість. Ці обставини і служать причиною розбіжності показань свідків» [12, 150–151], — пише В. М. Голованов. Передбачення змушує слідчого планувати та вибирати конкретні тактичні прийоми в залежності від ситуації, що склалася. «Головним завданням криміналістичного прогнозування є розпізнання тенденцій, логіки розвитку процесу, що прогнозується, це дозволяє зменшити вплив невизначеності майбутньої слідчої ситуації на результати рішень, що приймаються» [13, 93]. Готуючись до проведення слідчої дії чи ОРЗ, суб'єкт розслідування повинен передбачати не один, а декілька варіантів розвитку подій та результатів, що можуть бути отримані в ході її здійснення, а також, плануючи передбачити не один, а декілька тактичних прийомів чи, може, й комбінацій, спрямованих на отримання достовірної інформації та подолання протидії, в залежності від конкретної ситуації, що склалася при проведенні конкретної слідчої дії. «Передбачаючи протидію розслідуванню, слідчий визначає заходи для її подолання і прогнозує їх можливі результати» [8, 153]. Аналогічним чином повинно ураховуватися передбачення розвитку подій при розробці криміналістичних комбінацій, операцій та ін.

Подібне передбачення має місце і в роботі по отриманню інформації, носіями якої є різні матеріальні об'єкти неживої природи, і в першу чергу сліди відображення. Хоча вони і є об'єктивними носіями відображень, слідчий чи спеціаліст, проводячи роботу по їх виявленню, фіксації та збереженню, повинен передбачати дію того чи іншого засобу або речовини, що застосовується для цього, а також можливість його дослідження і використання отриманої інформації в розслідуванні. Наприклад, передбачаючи можливість втрати якихось властивостей об'єкта під час виявлення та фіксації інформації про взаємодію, пов'язану зі скоєнням злочину, рекомендують спочатку використати безконтактні методи, а вже потім контактні. З контактних перевагу надають фізичним методам і вже після застосовують хімічні. В ряді випадків, передбачаючи руйнування об'єкта через вплив на нього якоїсь агресивної речовини (кислоти, луги та ін.), фіксують його зовнішній вигляд за допомогою фотозйомки, проводять термінове дослідження та ін.

Особливістю такого короткострокового, суто практичного криміналістичного передбачення є те, що суб'єкт розслідування, готуючись до проведення слідчої дії, дослідження чи ОРЗ, націлений на збирання інформації стосовно події, що мала місце в минулому, в той же час він повинен передбачати поведінку, стан та ставлення до цього носіїв інформації, а також ситуації, що можуть виникнути в найближчому майбутньому, а саме під час збирання.

Іншим рівнем прогнозування, що здійснюється в рамках розслідування злочину, є прогнозування відносно подій, пов'язаних із предметом посягання. Наприклад, знаючи, що при скоєнні крадіжки викрадено якісь речовини, можна передбачити напрямки їх застосування: якісь речі можуть стати предметами продажу (антикваріат, радіоелектроніка — окремій категорії покупців, го-

рілка — більш широкому колу, але теж своєрідних покупців та ін.); інші можуть стати знаряддям для скоєння інших, більш тяжких, злочинів (вибухівка, зброя та ін.) і проявитися в майбутньому. Таке передбачення надає можливість цілеспрямовано вести пошук цих об'єктів та своєчасно запобігти таким злочинам. Передбачення під час розслідування повинно бути присутнім і відносно інших носіїв інформацій про злочин — враховуючи можливість активної протидії, слідчий чи оперативний працівник осмислюють можливий розвиток ситуації на майбутнє і вживають заходів щодо запобігання негативному впливу.

Підводячи підсумки, зазначимо, що розвиток криміналістичної прогностики як окремого криміналістичного вчення є одним з перспективних напрямків розвитку теорії криміналістики в умовах сьогодення.

Криміналістична прогностика має суто практичне значення для розвитку як науки криміналістики, так і для практики боротьби зі злочинністю в цілому, а також практики розслідування окремих злочинів.

Криміналістичне прогнозування базується на об'єктивних даних розвитку об'єктів і явищ, що сталися з ними у минулому та перебігають у сучасному. Причому при складанні криміналістичних прогнозів повинні враховуватися здобутки та майбутні зміни не тільки криміналістики, а й інших наук, технологій, галузей права та ін. «Лише комплексне прогнозування, — справедливо підкреслює Р. С. Белкін, — може надати необхідний прогностичний ефект» [14, 111].

Завдяки тому, що розвиток об'єктів та подій у майбутньому хоча і являє собою продовження їх минулого та сучасного розвитку, але наявність випадковості та інших як суб'єктивних, так і об'єктивних факторів, що можуть вплинути на цей розвиток, допускає в прогнозах наявність імовірності. Імовірність напряму залежить від об'єктів та явищ, щодо яких проводиться прогнозування, та терміну, на який воно проводиться. При цьому прогноз, наскільки б виваженим він не був, в діяльності по розслідуванню злочинів, в розвитку науки криміналістики, також як і в інших сферах людської діяльності, завжди буде мати імовірний характер.

Прогнозування надає можливість передбачити розвиток об'єктів та явищ у майбутньому, а значить, і передбачити необхідність підготовки спеціалістів тієї чи іншої категорії, залучення тих чи інших науково-технічних засобів, розробку тих чи інших методик.

Практичне, суто криміналістичне (емпіричне), прогнозування надає суб'єкту розслідування можливість передбачити не один, а декілька варіантів розвитку подій, що у свою чергу ініціює розробку декількох варіантів вирішення завдань, вести розслідування по справі в цілому, а також здійснювати слідчу дію чи ОРЗ цілеспрямовано, користуючись заздалегідь спланованими тактичними прийомами в залежності від конкретної ситуації, що передбачена прогнозуванням.

Література

1. Гаспко В. И. К читателю // Литвинов А. Н., Степанок Р. Л. Прогнозирование и планирование в криминалистике. — М.: Юрпига.
2. Великий тлумачий словник сучасної української мови. — К.: Перун, 2004.

3. Советский энциклопедический словарь. — М.: Сов. энцикл., 1988.
4. Повейший словарь иностранных слов и выражений. — М.: Совр. литератор, 2003.
5. Белькип Р. С. Криминалистика: проблемы, тепдешии, перспективы. — М., 1987.
6. Литвинов А. Н., Степанюк Р. Л. Прогнозирование и планирование в криминалистике. — М.: Юрпига.
7. Васильев А. П., Яблоков П. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. — М., 1984.
8. Белькип Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. — М.: НОРМА, 2001.
9. Пушкарёв А. О науке. — М.: Наука.
10. Лаплас. Опыт философии теории вероятностей. — М., 1908.
11. Коновалова В. Е., Сербулов А. М. Следственная тактика: принципы и функции. — К., 1983.
12. Головазов В. Н. Законы в системе научного знания. — М., 1970.
13. Зорин Г. А. Криминалистическая методология. — Минск, 2000.
14. Белькип Р. С. Ленинская теория отражения и методологические основы советской криминалистики. — М., 1970.

УДК 343.982.5

В. О. Комаха, В. Р. Самусь

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВОЇ ФОТОГРАФІЇ ДЛЯ ФІКСАЦІЇ ДОКАЗОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Фотографія, отримана в процесі проведення слідчих дій і оформлена з дотриманням процесуального законодавства, виконує роль документа. А для визнання документа доказом потрібна наявність таких ознак:

- наявність інформації, джерело якої відомо;
- посвідчення інформації органами або особами, від яких вона виходить, в межах їх компетенції;
- дотримання певного порядку при доданні до матеріалів кримінальної справи;
- значущість відомостей про факти і обставини для даної справи, що фіксуються в документі.

Уявляється, що документ-доказ в кримінально-процесуальній діяльності можна визначити як матеріальний носій інформації, зафіксованої з використанням будь-яких технічних засобів, що має значення для правильного вирішення кримінальної справи.

Характеризуючи ознаки документа окремі вчені-криміналісти, зокрема, зазначають, що це завжди матеріальний об'єкт, фізична природа якого і спосіб фіксації інформації можуть бути будь-яким. Крім того, інформація повинна бути причинно пов'язана з певною правовою подією і придатна для його пізнання. Інформаційні властивості у документів різні, що визначає їх пізнавальне значення і впливає на процедуру надання їм статусу правових [1, 63–64].

Аспекти використання і кінцева форма документів, підготовлених за допомогою комп'ютерних технологій, різні. Отже, різним буде і порядок їх оформлення з метою надання їм статусу документа-доказу.